

NAREČNA POIMENOVANJA ZA ZDRAVILNE RASTLINE V KRAJINSKEM PARKU GORIČKO

Mihaela KOLETNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor
e-mail: mihaela.koletnik@um.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava narečna imena zdravilnih rastlin v Krajinskem parku Goričko. Predstavljena so z jezikoslovnega in kulturološkega vidika ter razvrščena v skupine glede na elemente, ki vplivajo na motivacijo poimenovanja. Na osnovi primerjav in preverb v slovarjih slovenskega knjižnega jezika, in sicer v Pleteršnikovem slovarju in SSKJ, se osvetljuje dokumentiranost in semantika narečnih imen zdravilnih rastlin. Ugotavlja se, katera poimenovanja so prišla v knjižno rabo in katera so živa samo v narečju in s tem najbolj prepuščena pozabi.

Ključne besede: dialektologija, panonska narečna skupina, terminologija, zdravilne rastline, Krajinski park Goričko

DENOMINAZIONI DIALETTALI DELLE ERBE MEDICINALI DEL PARCO NATURALE DEL GORIČKO

SINTESI

L'analisi si incentra sulle denominazioni dialettali delle erbe medicinali del parco naturale del Goričko, che vengono esaminate dal punto di vista linguistico-culturale e classificate in gruppi in funzione degli elementi che influenzano i motivi delle denominazioni. La documentazione e la semantica delle denominazioni dialettali delle erbe medicinali sono evidenziate sulla base del confronto e dell'autenticazione sulla scorta dei dizionari della lingua letteraria slovena, ossia il Pleteršnik e l'SSKJ. L'analisi rileva quali denominazioni sono entrate nella lingua letteraria e quali esistono solo in quella dialettale ovvero sono più o meno dimenticate.

Parole chiave: dialettologia, dialetti panonici, terminologia, erbe medicinali, parco naturale del Goričko

UVOD

Spodbuda za ta prispevek je bilo povabilo k sodelovanju pri projektu *Zelišča in zdravilne rastline*,¹ ki je nastal na pobudo ravnateljev osnovnih šol v Krajinskem parku Goričko ter predstojnice Zavoda za šolstvo Murska Sobota ge. Irene Kumer. V okviru projekta, namenjenega razvijanju pozitivnega odnosa mladih do narave, spoznavanju rastlin v okolju, v katerem živijo, njihovih posebnosti in njihove uporabnosti v kulinariki in kozmetični industriji, vzbujanju odnosa otrok do rastlin ter spoznavanju njihove vloge pri ohranjanju dobrega psihofizičnega stanja človeka, so učenci osmih osnovnih šol znotraj Krajinskega parka Goričko ob pomoči staršev po vnaprej pripravljene vprašalnici² in s pomočjo slikovnega gradiva na terenu zbrali tudi narečna poimenovanja zelišč in zdravilnih rastlin. Eden od ciljev projekta – izdelati narečni slovar zelišč in zdravilnih rastlin – žal ni bil uresničen. Da pa bogato narečno gradivo ne bi potonilo v pozabo, smo se odločili predstaviti ga v pričujočem prispevku.³

ZDRAVILNE RASTLINE IN ZELIŠČARSTVO NA GORIČKEM

Zdravilne rastline in njihovi pripravki so najstarejše sredstvo za zdravljenje najrazličnejših bolezni. Po Willfortu (1983, 5) se je vera v zdravilnost zelišč rodila iz svetega strahu pred čudežnimi naravnimi močmi. Začetki preprostega ljudskega zdravilstva se kažejo v bajkah, pripovedkah in pravljicah, v prastarih izročilih in v včasih težko razumljivem praznoverju. Več kot je bilo bajk in pravljic, nastalih v zvezi s kakšno rastlino, tem večjo vero je imel človek vanjo in v njeno moč. Tako se je začelo zdravljenje z zelmi skoraj pri vseh narodih. Po izumu pisave so nastali prvi zapisi o zeliščih. Najstarejša knjiga je domnevno delo kitajskega cesarja Shin-Nonga (3700 pr. n. št.), ki je opisal več kot 200 zeli in svoje življenjsko delo sklenil s spoznanjem, da je telesna moč v zeliščnih sokovih. Vedenje o zdravilni moči rastlin se je tako med ljudmi zbiralo skozi stoletja, celo tisočletja in se ohranilo vse do danes. Znanje, ki so ga naši slovanski predniki prinesli še iz naše skupne slovanske zakarpatske pradomovine, so izpopolnjevali in bogatili, skrbno varovali, ga dopolnjevali in prenašali iz roda v rod. Slovensko ljudsko zdravilstvo tako uporablja

okoli 500 zdravilnih rastlin, poimenovanih s približno 6000 imeni, ki so večinoma domačega izvora, kar je zelo veliko v absolutnem merilu in tudi v primerjavi z drugimi narodi (prav tam, 23).⁴ Z razvojem trgovine, države, šolstva, kemije in medicine se je v zadnjih desetletjih potreba po uporabi zdravilnih rastlin pri večini prebivalstva zmanjšala, v zadnjem času pa zaradi sprememb v okolju in družbi spet narašča (Plantan, Vehovar, 2012, 4).

Na Goričkem so zaradi opuščanja kmetovanja, manjšanja števila prebivalstva in naravnega razvoja nekoč obdelane zemlje naravni pogoji za zeliščarstvo zelo dobri. Zaraščene njive, travniki in pašniki so zelo bogati z različnimi živalskimi in rastlinskimi vrstami, med katerimi je tudi veliko zdravilnih rastlin. Plantanova in Vehovar pišeta (prav tam, 5), da je staro znanje o poznavanju in uporabi zelišč zelo dobro ohranjeno pri najstarejši generaciji Goričancev ter v goričkih romskih skupnostih, pri srednji in mlajši generaciji pa je njihovo poznavanje slabše. Gojenje zdravilnih rastlin po vrtovih na Goričkem ni splošno razširjeno; bolj poznane so začimbne rastline (peteršilj, drobnjak, luštrek, vrtni šetraj, majaron, bazilika), med najpogostejšimi zelišči pa najdemo žajbelj, pravi pelin, ognjič, šetraj, meliso, vrtno materino dušico, poprovo meto, redkeje slez, vinsko rutico, dišeči vratič in hermeliko.

Za ogled sta na Goričkem urejena dva zeliščna vrtova, in sicer zeliščni vrt Korina na Dolnjih Slavečih in zeliščni vrt na kmetiji Korenika v Šalovcih.

JEZIKOSLOVNO-KULTUROLOŠKI
OPIS ZDRAVILNIH RASTLIN⁵

Zdravilne rastline v tem prispevku (izbrali smo trideset v Krajinskem parku Goričko v naravi ali na obiščnih vrtovih rastočih zdravilnih rastlinskih vrst) predstavljamo z jezikoslovnega (besedotvorni, etimološki, frazeološki, dialektološki) in kulturološkega⁶ (etnološki, simbolni) vidika. Stramljič Breznikova namreč ugotavlja (2009, 141), da se skozi rastlinska poimenovanja odkriva narava jezikovnega delovanja in vzvodi terminologizacije, v teh imenih pa je shranjena tudi bogata kulturna dediščina naroda. Avtorica piše (prav tam, 142), da lahko jezikoslovci z besedotvornega stališča o imenu rastline ob (ne)tvorjenosti odkrijejo tudi poimenovalno motivacijo. Pri imenih, pri katerih ta ni razvidna na prvi

1 Nosilka projekta v letih 2005–2007, katerega koordinator je bil g. Ignac Čeh, je bila OŠ Puconci. K sodelovanju pri projektu sta bila povabljeni še dr. Janko Rode in dr. Stanko Kapun.

2 Pri izboru rastlin za vprašalnico so bili upoštevani različni kriteriji. V prvi vrsti so bile izbrane rastline, rastoče v Krajinskem parku Goričko, ki se že dolgo in pogosto uporabljajo v ljudskem zdravilstvu in medicini.

3 V okviru iz EU delno financiranega projekta *Gorička zel*, ki se je izvajal na območju celotnega Krajinskega parka Goričko in katerega nosilec je bilo Goričko društvo za lepše vütro, partnerja pa še Kulturno-umetniško društvo Budinci ter biolog Lovro Vehovar, je ob finančni pomoči Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja leta 2012 izšla brošura o zeliščarstvu in zeliščih na Goričkem z naslovom *Gorička zel*. V brošuri, ki prinaša opis najpogostejših v naravi rastočih zelišč na Goričkem, narečna poimenovanja zanje niso zabeležena. Brošura je dostopna na spletnem naslovu: <http://www.goricko.lrf-pomurje.si/projekt-goricka-zel/>.

4 Hipokrat navaja npr. samo dvesto rastlin (Willfort, 1983, 23).

5 Jezikoslovno-kulturološki pogled na slovenska cvetlična imena je celostno predstavila Irena Stramljič Breznik (2009, 141–159).

6 Kulturološke informacije se ne navezujejo zgolj na prekmurski, temveč na širši slovanski in evropski in prostor.

pogled, je zelo zanimiva njihova etimološka razlaga. Raznolike plasti človeškega vsakdana odkrivajo tudi pregovori in reki, katerih sestavina je rastlina,⁷ zbiranje rastlinskih imen ter z njimi povezanih šeg in izročil pa je pomembna prvina etnološkega raziskovanja. V posameznih kulturah lahko rastline dobijo tudi simbolno funkcijo.

Vsako rastlinsko vrsto, po kateri se je spraševalo, smo zaradi lažje preglednosti s pomočjo določevalnega ključa po *Mali flori Slovenije* (Martinčič et. al., 1999) po sorodnosti umestili v družino. Znotraj družine rastlinske vrste predstavljamo tako, da je na prvem mestu slovensko vrstno poimenovanje (po abecednem redu), na drugem pa zaradi uveljavljenega označevanja rastlin v botaniki latinsko. Temu sledi zapis narečnega poimenovanja za rastlino,⁸ najprej v poknjženi, nato pa še v fonetični obliki.⁹

Družina: borovke – Pinaceae

Bela jelka (*Abies alba*) je do 50 m visoko drevo s ploščatimi iglicami in gladkim belkasto sivim lubjem, katerega les je podoben smreki. Narečnega poimenovanja *jalinč* ▶ ['džālinč] v SSKJ ni mogoče najti,¹⁰ Pleteršnikov slovar pa v pomenu 'jelka' beleži izraz *jelič*. Ime je izpeljano iz podstave *jel-*. Ker pomenska motivacija imena *jel* 'jelka' na prvi pogled ni razvidna, smo zanjo poiskali njegovo etimološko razlago.¹¹ Pslovan. oblika **edla* in **edlb*, kar je sorodno z lit. *ēglė*, let. *egle*, stprus. *addle* 'smreka', je domnevno izpeljana iz ide. korena **ed^h*- 'igličast, koničast' (ESSJ I, 225–226; SES, 238).

Bela jelka ima po ljudskem verovanju čudežno moč: iglice, ki se zažgejo ob otrokovem rojstvu, blagoslovljajo in ščitijo mater in otroka.

Rdeči bor (*Pinus sylvestris*) je iglasto, do 40 m visoko drevo, ki razširjeno raste po peščenih, skalnih, sončnih pobočjih od nižine do subalpskega pasu po skoraj celi Sloveniji. Narečno poimenovanje *bor* ▶ ['bo:ʊr] beležita tako SSKJ kot Pleteršnikov slovar. Ta splošnoslovanski leksem, pslovan. **bor*, se je razvil iz ide. korena **b^haru-* 'iglasto drevo' (SES, 51–52).

Bor nastopa v pustni šegi, značilni za Prekmurje in Porabje, imenovani borovo gostüvanje. Na pustno nedeljo v vasi, kjer se v preteklem letu ni nihče poročil, uprizarjajo simbolično poroko z borom (Kuret, 1989, 24–29). Bor je tudi kresno in majsko drevo (mlaj). Prvotni, v predkrščansko dobo segajoči pomen postavljanja mlaja v čast obnovljene drevesne rasti se je do danes zabilisal, šega pa se je prenesla tudi na druge slavnostne dneve (telovo, žegnanje ipd.) (Prav tam, 285–286; Najin

Slika 1: Bela jelka (Foto: Mihaela Koletnik)

dan, 2015). Bor, ki ohranja simbolni pomen vztrajnosti v boju z življenjskimi tegobami ter nesmrtnosti rastlinskega in živalskega življenja, ima tudi čarovno moč odganjanja zla, čarovnih urokov in bolezni. Rastlina, posvečena boginji plodnosti Kibeli, naj bi celo vzpodbujala plodnost.

Družina: broščevke – Rubiaceae

Plezajoča lakota (*Galium aparine*), rastlina s stebлом, poraslim z navzdol obrnjenimi togimi dlačicami, in plodovi s kljukastimi bodicami, ki so jo v zdravilne namene uporabljali že v srednjem veku, je v ljudskem zdravilstvu cenjeno zelišče. Narečnega poimenovanja *loveča trava* ▶ [lo'vę:iča t'ra:va], katerega jedrna sestavina je netvorjena, ne beleži ne SSKJ ne Pleteršnikov slovar. O

7 Pregovori in reki so predmet raziskovanja paremiologije, ki se uvršča v frazeologijo v širšem smislu (Stramljič Breznik, 2009, 149).

8 Gradivo je bilo zbrano v vaseh Adrijanci, Boreča, Čepinci, Dolenci, Dolina, Gornji Petrovci, Košarovci, Križevci, Kuštanovci, Kukeč, Lončarovci, Lucova, Martinje, Moščanci, Motovilci, Neradnovci, Pečarovci, Peskovci, Stanjevci, Šulinci, Trdkova in Ženavlje.

9 Zapisano, kot se govori na Goričkem. Več o narečni podobi Prekmurja glej pri Koletnik (2008, 9–16).

10 Pomen 'jelka' je zabeležen pod gesli *jel* s kvalifikatorjem narečno in *jela* s kvalifikatorjem starinsko.

11 Etimološke razlage so povzete po Bezlajevem *Etimološkem slovarju slovenskega jezika* (ESSJ), Snojevem *Slovenskem etimološkem slovarju* (SES) in Striedter-Tempsovi (DLS).

Slika 2: Rdeči bor (Foto: Mihaela Koletnik)

motivaciji poimenovanja je mogoče sklepati na podlagi pomenskih lastnosti tvorjenega levega prilastka. Ta podrobno določa lastnost rastline, ki je izrazita plezalka in ki zavoljo nazaj obrnjenih bodic obvisi na grmovju ali drugih rastlinah.

Družina: brezovke – Btulaceae

Navadna breza (Betula pendula), listnato drevo z belim lubjem, je rastlina, ki so jo stari Slovani in tudi drugi narodi častili kot sveto drevo in katere zdravilne moči so znane že od časa sv. Hildegarde iz Bingna. Izraz *breza*, narečno [b'reza], je v SSKJ in v Pleteršnikovem slovarju stilno nezaznamovan. Etimologi razlagajo, da je *breza*, pslovan. *bérza, kar je tvorba iz ide. baze *b^herh_g- 'svetleč, bel', tako poimenovana zaradi belega lubja (SES, 57).

Frazemi¹² s sestavino, izpeljano iz imena rastline, so: *brezova kaša* 'brezova šiba, palica; kazen z brezovo šibo, palico', *brezova mast* 'brezova šiba; udarci s šibo', *brezovo olje* 'brezova šiba; telesna kazen', *namazati koga z brezovim oljem* 'natepsti koga z brezovo šibo;

Slika 3: Navadna breza (Foto: Mihaela Koletnik)

natepsti koga nasploh' in *namazati koga z brezovo mastjo* 'natepsti koga z brezovo šibo; natepsti koga sploh' (Keber, 2011, 108).

V Brdih je breza majsko drevo, ki se postavlja ponoči pred prvo majniško nedeljo (Kuret, 1989, 286). V Beli Krajini se je z brezo jurjevalo (prav tam, 257), to drevo pa nastopa tudi v pastirskih šegah ob cerkvenem prazniku vnebohoda (prav tam, 318). Na Slovenskem je močno razširjena vera, da so brezove veje, mimo katerih je šla telovska procesija, blagoslovljene in da varujejo pred ujmami in nezgodami (prav tam, 369).

Breza simbolizira pot, po kateri se spušča nebesna energija in po kateri se vzpenja človeško hotenje. Je zaščitni simbol življenja in smrti. Njene zareze predstavljajo nebeške ravni, saj je kozmični steber. Breza ima čarovno lastnost privabljanja ljubezni in izganjanja duhov.

Družina: bršljanovke – Araliaceae

Navadni bršljan (Hedera helix), ki je imel pomembno vlogo v antičnih kulturnih obredih, je vedno zeleni, večinoma z oprijemalnimi koreninami plezajoči grm,

12 Navedeni frazemi se navezujejo na celoten slovenski jezikovni prostor in ne le na prekmurščino.

Slika 4: Navadni bršljan (Foto: Mihaela Koletnik)

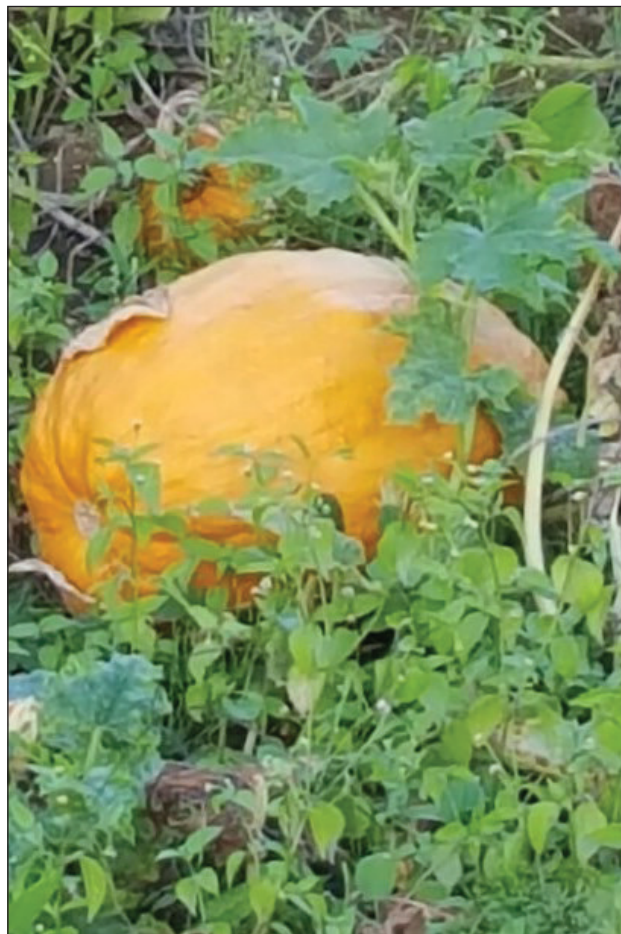
cenjen kot zdravilno zelišče. Kot stilno nezaznamovano je poimenovanje *bršljan*, narečno [brš'la:n], zabeleženo tako v SSKJ kot v Pleteršnikovem slovarju. Motivacija imena na prvi pogled ni razvidna, etimološka razlaga pa kaže, da je bršljan, če je pravilna domneva, da je pslovan. *brěskl'anь, *brěščanь izpeljano iz ide. korena *bhereg'h- 'visok, dvigati se', poimenovan po tem, da se kot ovijalka lahko povzpne do 30 m visoko (SES, 61).

Na Slovenskem je že od nekdaj navada, da je bršljan sestavni del zelenja, povezanega v cvetnonedeljske butare (Barle, 1937, 202; Kuret, 1989, 116, 121, 133). Rastlina simbolizira veselje, moč in zdravje, silo rasti in vztrajno poželenje. V hudourniških dolinah na Kočevskem so posvečeno vejico bršljana obešali v hiše, da bi se s tem zaščitili pred nevihtami, hudourniki, točo in ostalimi nevarnostmi. Da bi se obvarovali pred požari, pa so vejice bršljana polagali v peči.

Bršljan se uporablja pri čaranju za zvestobo in ljubezen, prinaša pa tudi srečo v zakonu. O čarovni moči bršljana piše tudi Barle (prav tam): »Beršljenov venec, na velikonočno nedeljo v vodi namočen in na glavo položen, stori, da je človek celo leto zdrav in vesel. Ako dene mlada žena beršljenovo perje prvo noč svojega zakona pod zglavnik, da ga mož ne zapazi, ostane dolgo mlada in mož zmiraj zdrav.«

Družina: bučevke – Cucurbitaceae

Navadna buča (Cucurbita pepo), kulturna rastlina s plazječim se stebлом, ki so jo v 16. stol. Španci prinesli iz Južne Amerike, je na Slovenskem močno razširjena, še posebej na Štajerskem in v Prekmurju. Narečnega poimenovanja *tikev* ▶ [t'ikef] SSKJ ne beleži, pač pa pomen 'buča' najdemo pod geslom *tikva* s kvalifikatorjem nar. vzhodno. V Pleteršnikovem slovarju je izraz samostojna iztočnica, razložena s sopomenko *tikva*, z iztočnico povezano z enačajem.

Slika 5: Navadna buča (Foto: Mihaela Koletnik)

Ime *tikva*, pslovan. ali slovan. *tǫky, rod. *tǫkve, etimološko ni dokončno pojasnjeno. Etimologi domnevajo, da je beseda ali izposojena iz neke predindoevropske predloge, iz katere je tudi gr. *sikýa*, *sekoúlo* 'buča', *síkys* 'kumara', lat. *cucumis* 'kumara', ali iz predloge, iz katere je prevzeto gr. *sykon*, nar. *týkon* 'smokva', lat. *ficus* 'figa' (SES, 764).

Frazemov s sestavino *tikev* v slovenščini ni najti, je pa leksem *tikva* sestavina pregovora *Vsaka tikva raste na svojem grlu* 'Vsaka buča raste na svojem pecelju' (Bojc, 1980, 111).¹³

Družina: cipresovke – Cupressaceae

Navadni brin (Juniperus communis), zimzelen iglast grm z drobnimi jagodami, raste v gozdovih in na suhih pobočjih po vsej Sloveniji. Narečno poimenovanje *borovica* ▶ [bo'ro:jca] beležita oba slovarja; v SSKJ ima kvalifikator nar. vzhodno, v Pleteršnikovem slovarju pa je razloženo s sopomenko *brina*. Ime *borovica* je izpeljanka. Na podlagi

13 V Slovarju slovenskih frazemov (Keber, 2011, 112) je mogoče najti pet frazemov, katerih sestavina je *buča* (rastlina), v domačih zbirkah pregovorov in rekov pa dva.

Slika 6: Navadni brin (Foto: Mihaela Koletnik)

njene morfemske strukture je mogoče sklepati o pomenski motivaciji imena: *bor-ovica* < *tista*, ki je povezana z *borom*. Rastlina ima namreč igličasto oblikovane zelene liste in jagodičasto oblikovane semenske storže.

Brin, ki so ga poznali že stari Germani, je pogosto zelenje cvetnonedeljskih butar, ki se v katoliških cerkvah blagoslavlja na cvetno nedeljo (Kuret, 1989, 115–116). Na Koroškem (Podjuna) se z brinom o binkošnih kresuje, na binkoštno nedeljo pa se v njive zatika brinove vejice, ki se jih kropi z vodo, da bi odvrnile točo in neurja (Rož) (prav tam, 330, 326). Po ljudski pripovedki iz Gornje Ponikve pri Dobrni ima »brinjevo zrno križ na sebi zato, ker se je Marija z detetom Jezusom pod njim vedrila. Zato ima tudi brinjev grm vedno suho zemljo pod seboj« (Barle, 1937, 201).

Brin in brinove jagode imajo čarovno moč odganjanja zlih duhov, čarovnic in urokov. Poganjek rastline, ki ga nosimo pri sebi, varuje pred nesrečami, zrele jagode pa se dodajajo ljubezenskim mešanicam.

Družina: divjekostanjevke – Hippocastanaceae

Navadni divji kostanj (*Aesculus hippocastanum*), drevo s suličastimi listi in drobnimi rumenkasto belimi cveti v socvetjih, je zdravilna rastlina, ki je zaradi svoje hitre rasti in skromnosti priljubljena kot okrasno drevo v parkih in drevo za drevorede. Narečno poimenovanje *divji kostanj* ▶ [ˈdivʒj̥i koʂtaːjn] je pod geslom *kostanj* zabeleženo tako v SSKJ (tu s kvalifikatorjem bot.) kot v Pleteršnikovem slovarju. Jedrni del tega dvobesednega imena je prevzet iz it. *castagno* 'kostanjevo drevo', *castagna* 'kostanjev plod', kar se je razvilo iz lat. *castanea*, izposojenke iz gr. *kástanon* 'kostanj' (SES, 312).

Frazemi s sestavino *kostanj* se v slovenščini nanašajo na plodove kostanja: *hoditi za koga po kostanj v žerjavico*, *iti za koga po kostanj v žerjavico*, *seči za koga po kostanj v žerjavico*, *za druge pobirati kostanj iz žerjavice* 'opraviti/opravljeti nevarna dela, od katerih imajo koristi drugi', (*kot*) *vroč kostanj* 'kočljiva, neprijetna zadeva',

Slika 7: Navadni divji kostanj (Foto: Mihaela Koletnik)

poslati koga po kostanj v žerjavico, *pošiljati koga po kostanj v žerjavico* 'naložiti komu nevarna dela' (Keber, 2011, 378–379). Kostanj je sestavina pregovora: *Ako je dež na Cirila in Metoda* (5. 7.), *oreh in kostanj domala ogloda*, zabeleženega pri Bojcu (1980, 297).

V Bohinju je navada, da se zvečer pred binkoštnim praznikom hiše ozaljšajo z zelenjem. Po oknih se zatakne cvetoči divji kostanj ali akacija, saj naj bi na te veje na binkoštno nedeljo sedel Sv. Duh (Kuret, 1989, 327).

Družina: kobulnice – Apiaceae

Koper (*Anethum graveolnes*) je močno dišeča enoletna vrtna ali začimbna rastlina z nitasto deljenimi listi in rumenimi cveti v kobulih, ki zraste do 120 cm visoko. Njen sorodnik je navadni komarček (*Foeniculum vulgare*). Poimenovanje *koper*, narečno [ˈkɔper], je zabeleženo tako v SSKJ (tu s kvalifikatorjem vrtn.) kot v Pleteršnikovem slovarju. O pomenski motivaciji pomena na prvi pogled ni mogoče sklepati. Etimologi domnevajo, da je poimenovanje *koper*, pslovan. **kopr̥* < **kua₁pro-*, kar je izpeljano iz ide. osnove **kua₁po-*

Slika 8: Koper (Foto: Mihaela Koletnik)

‘vonjava, duh’, prvotno označevalo konopljo, iz katere vlaken so izdelovali niti in katere hlape so domnevno vdihavali pri obredih (SES, 307).

Navadna kumina (Carum carvi) je dvoletna zdravilna rastlina z belimi in rožnatimi cvetovi v kobulih, iz katerih se razvijejo temnorjava srpasta semena. Pomembno zdravilo za želodčne, črevesne in žolčne težave je postala v iztekajočem se srednjem veku, poznali pa naj bi jo že v kameni dobi. Narečna poimenovanja zanjo so *kum* ▶ [ˈkūn], *kumen* ▶ [kiˈmɛ:n] in *kumič* ▶ [ˈkūmič]. Medtem ko SSKJ v pomenu ‘kumina’ ne beleži nobenega narečnega izraza, so v Pleteršnikovem slovarju zapisani vsi trije, pri čemer je izraz *kumen* razložen z dvema dodanima sopomenkama (*kum* in *kumena*). Etimološka razlaga imena kaže, da je leksem *kum* prevzet iz bav. avstr. *kümm*, stvnem. *chumi*, *chume*, to pa je prevzeto iz lat. *cumīnum* ‘kumina’ (ESSJ II, 110; SES, 271). Narečni poimenovanji *kumen* in *kumič* sta izpeljani iz narečnega imena rastline z besedotvorno podstavo *kum-*.

Kumina ima čarovno moč privabljanja ljubezni in varovanja pred boleznimi in tatvinami, povečevala pa naj bi tudi poželenje.

Družina: koprivke – Urticaceae

Velika kopriva (Urtica dioica) je rastlina, ki ima na listih in stebelu dlačice, ki povzročajo ob dotiku pekoč občutek. Poznali in v zdravilne namene uporabljali so jo že v starem veku, Mala kopriva (*Urtica urens*) pa je enoletnica, ki največkrat raste v bližini naselij. Narečnega poimenovanja *kropliva* ▶ [kɔpˈliva] za obe rastlini SSKJ in Pleteršnikov slovar ne beležita, pač pa je pomen ‘*Urtica dioica* in *Urtica urens*’ zabeležen pod geslom *kopriva*, v SSKJ s kvalifikatorjem bot. Po Bezlaju (1982, 100) je verjetna primarna oblika te splošnoslovanske besede **kropiva*, kar je ohranjeno v slovenščini, ruščini, ukrajinskini in balkanski cerkvenoslovanščini. Drugod pri Slovanih se je po zgodnji metatezi razvila oblika *kopriva*, pslovan. **koprīva*, kar je po Snoju (2003, 308) verjetno izpeljano iz **koprǐb*, kar je prvotno označevalo neko rastlino, iz katere vlaken so kakor iz koprivinih izdelovali niti.

Slovar slovenskih frazemov beleži pet frazemov s sestavino *kopriva*: *iti na koprive*, *pasti med koprive* ‘znajti se v neprijetnem položaju’, *kopriva ne pozebe* ‘zdrav, odporen človek uspešno kljubuje bolezni, naporu’, *rasti kot kopriva* (za plotom), *zrasti kot kopriva* ‘rasti bujno, divje’ (Keber, 2011, 366–367), v slovenskih zbirkah

Slika 9: Velika kopriva (Foto: Mihaela Koletnik)

Slika 10: Mala kopriva (Foto: Mihaela Koletnik)

pregovorov in rekov pa je s sestavino *kopriva* mogoče najti tudi osem pregovorov: *Koprivi* ne škoduje ne toča ne slana; Roža ne zraste iz *koprive*; Zgodaj začne žgati, kar ima *kopriva* postati; Za časa začne žgati, kar ima (misli) *kopriva* postati; *Kopriva* ne pozebe (Bojc, 1980, 31, 110, 111, 145); Kdor gladi *koprivo*, je kmalu opečen; Vrtnica ne zraste iz *koprive* (Prek, 1982, 35, 199); Kdor gladi *koprivo*, se opeče (Ilich, 2003, 93).

Kopriva je bila od nekdanj povezana s številnimi ljudskimi vražami. V starogermanski mitologiji je bila simbol boga strele, ki hkrati blagoslavlja in žge, zato se ponekod še danes uporablja kot zaščita pred udarom strele. Koprive, nabrane pred sončnim vzhodom in položene živini, naj bi iz živine odganjale slabe duhove, lutke, napolnjene s koprivo, se uporabljajo za vračanje uroka pošiljatelju, posoda sveže natrganih kopriv, položena pod bolnikovo posteljo, pa pomaga pri okrevanju. Kopriva se je pogosto primerjala in povezovala z ljubezensko strastjo, zato se je dodajala ljubezenskim napitkom in talismanom. Na Koroškem so jo dekleta na kresni večer osolila in kamor je bil drugo leto nagnjen njen vrh, tja naj bi se dekle kasneje omožilo ali šlo služiti.

Družina: kovačnikovke – Caprifoliaceae

Črni bezeg (*Sambucus nigra*) je grm ali nizko drevo z zdravilnimi rumenkasto belimi cvetovi in drobnimi črnimi jagodami. Njegove zdravilne učinke so poznali že koliščarji, saj so arheologi našli ostanke rastline pri koliščarskih naseljih. Narečna poimenovanja za črni bezeg so *bezovec* ▶ ['bezovec], *bezovec* ▶ [be'zovec] z glasoslovnima različicama *bazonovec* ▶ [ba'zovec] in *bozovec* ▶ [bo'zovec], *bezovec* ▶ ['bezovec], *bezovec* ▶ ['bezovec] in *zobovec* ▶ ['zovec] < **bzovъcъ* (ESSJ I, 19). Tvorjena so iz podstave *bez-*, *bez-*, *bez-*, pslovan. **bzъ* poleg **bzъgъ*, **bzъdъ* in **bzъ*, kar etimološko ni zanesljivo pojasnjeno. Etimologi domnevajo, da je *bezeg*, če je varianta **bzъdъ* prvotna, prvotno pomenilo *'napihnjena, nabuhla veja', izhodiščno pa 'drevo z nabuhlimi vejami'. Bezgov stržen je namreč iz puhle, kakor napihnjene snovi (SES, 38; ESSJ I, 18–19). Od zapisanih narečnih poimenovanj beleži SSKJ eno (*bezovec*), Pleteršnikov slovar pa dve (*bezovec* in *bezovec*).

Cilenšek opozarja (1892, 159), da je potrebno biti pri uporabi te zdravilne rastline previden, še zlasti z

Slika 11: Črni bezeg (Foto: Mihaela Koletnik)

njenimi zelenimi deli, saj sicer lahko botruje nesrečam, in to takole predstavi: »Priletna žena je bolehalo že kakih 10 dnij. Njen mož je dobil bezgovo korenino in je nastrgal toliko, da je dala dve žlici soka, ktere ga je žena izpila. Navzlic temu, da je strgal »od zgoraj navzdol«, začela je strašno bljuvati in tožiti o notranjih bolečinah, kar bi se imelo neki le zgoditi, ko bi bil strgal »od zdolaj navzgor«. Zdravnik ni mogel ničesar več opraviti, in revica je umrla za črevesno vnetico« (Cilenšek, 1892, 159).

Na Koroškem, v Zgornjesavski ter Mislinjski in Šaleški dolini je znana šega, da se dekleta, ki bi se rada omožila, zatekajo k bezgu (Kuret, 1989, 421). S to posvečeno rastlino poletnega solsticija so povezane številne vraže in verovanja. V bezgu naj bi živeli dobri hišni duhovi, prijazne bezgove ženice ali drevesne nimfe, ki skrbijo za našo varnost in dobro počutje. Rastlina nas ščiti pred raznimi »coprniki« in vsemi, ki bi nam želeli škodovati z uroki. Varuje nas pred prešuštvom in revmatizmom, mladoporocencem in otrokom pa prinaša srečo.

Družina: krčničevke – Hypericaceae

Šentjanževka (*Hypericum perforatum*), zdravilna rastlina s prosojno pikastimi listi in rumenimi cveti v socvetju, ki raste po suhih travnikih, pobočjih, posekah, nasipih in med grmovjem po vsej Sloveniji, je bila kot večnamensko čudežno zdravilo znana že v starih evropskih kulturah. Narečnih poimenovanj *ivanjska roža* ▶ [i'va:njska 'ro:uža] in *ivanova roža* ▶ [i'vânova 'ro:uža] Pleteršnikov slovar ne beleži, leksem *ivanjska roža* v SSKJ pa izpričuje pomen 'ivanjščica'. Na podlagi pomenskih lastnosti prilastkovnega dela obeh večbesednih imen, katerih jedrna sestavina je netvorjena, je mogoče sklepati o motivaciji poimenovanja. Levi prilastek je domača tvorjenka iz imena *Ivan*, različice imena Janez (Keber, 2001, 254). Rastlina namreč začne cveteti okrog sv. Janža (24. 6.), tj. na dan spomina rojstva sv. Janeza Krstnika (ESSJ IV, 33; SES, 724). Praznovanje goda tega svetnika se v prekmurščini imenuje *ivanovo* (Novak, 2006, 148), mesec junij pa *ivanjščak* (prav tam).

Šentjanževka, ki je bila v mnogih kulturah čarobno in obredno zelišče, naj bi po eni izmed legend zrasla iz kapljic krvi sv. Janeza Krstnika, v neki drugi legendi pa je zaslediti, da so si z njo zdravili rane že vitezi križarji (ivanovci) v bojih za Jeruzalem. Rastlina, katere oljne žleze na listih so včasih imeli za hudičeve vbode, je v starogermanskih kresnih kulturah zaradi svoje oblike in barve veljala za prinašalko svetlobe, po pokristjanjenju pa je bila skupaj s kresnim časom posvečena Janezu Krstniku. Danes je šentjanževka ob praproti, kresnicah, kresničevju in lisičjem repu glavna obredna rastlina kresnega večera. Kot zelišče proti čarovnikom in čarovnicam varuje pred uroki in odganja zle duhove. Ker ima magično moč odganjanja strele, jo zlasti na Štajerskem navzkriž pritrdijo na okna, da ne bi treščilo

Slika 12: Šentjanževka (Foto: Mihaela Koletnik)

v hišo (Kuret, 1989, 409). V okolici Muljave o binkoštih s šentjanževkami okrasijo streho, da »bi prišli angelčki spat in varovat dom pred nesrečo« (prav tam, 326). Rastlini pripisujejo še magično moč pri iskanju zakladov in vode.

Družina: krhlikovke – Rhamnaceae

Navadna krhlika (*Fragula alnus*) je grm s celorobnimi listi in črnimi plodovi, ki zraste tudi do 7 m visoko. Kot zdravilna rastlina je bila prvič omenjena šele v 14. stoletju. Narečno poimenovanje zanjo je *krhlikovec* ▶ [kɾ'likovec]. Medtem ko je izraz v Pleteršnikovem slovarju mogoče najti, ga SSKJ ne beleži. Narečno ime je izpeljanka iz imena *krhlika* z besedotvorno podstavo *krhlik-*. Pri imenu *krhlika* je verjetno potrebno izhajati iz pslovan. podstave *kr̥ch- < ide. *krus- h *krušiti* < *kreus-, *krous, iz česar je prid. *krhek* 'krušljiv, lomljiv, drobljiv' (ESSJ I, 92). Da se ime rastline nanaša na krhko njenega lesa, potrjuje tudi latinsko rodovno ime *Fragula* < lat. *frangere* 'lomiti', navezujoče se na *krhek les* (Aichele, Golte-Bechtle, 2004, 84).

Družina: lipovke – Tiliaceae

Lipa (*Tilia platyphyllos*) je košato drevo z mehkim lesom, srčastimi listi in dišečimi cvetovi. Nekatera drevesa lahko dosežejo starost 1000 in več let. Izraz *lipa*, narečno [ˈlipa], beležita tako SSKJ kot Pleteršnikov slovar. Pomenska motivacija tega splošnoslovnega imena ni razvidna na prvi pogled. Etimologi domnevajo, da je ime *lipa*, pslovan. **līpa*, prvotno pomenilo *'tista, ki vsebuje lepljivo, mastno snov', saj je izhodiščna oblika **lēipah*₂, verjetno izpeljana iz ide. **lēipo* 'lepljiv' (SES, 358). Cvetovi lipe namreč vsebujejo veliko sladkorja, njeni plodovi pa maščobnega olja.

Rastlina je sestavina pregovorov: Dokler *lipa* cvete, ne manjka čebel (Bojc, 1980, 109; Ilich, 2003, 70) in Dokler *lipa* cveti, ne manjka čebel (Prek, 1982, 85), njeno ime v pridevniški obliki pa najdemo še v dveh slovenskih frazemih: *držati se kot lipov bog* in *stati kot lipov bog* 'biti neroden, molčeč' (Keber, 2011, 470).

Lipa, ki ima pri Germanih in Slovanih v ljudskem verovanju zelo pomembno vlogo, je bila sveto drevo. Domneva se, da je imela še pred vlogo stičišča družbenega življenja primarno religiozni pomen, prostor okoli

Slika 13: Lipa (Foto: Mihaela Koletnik)

nje pa je bil kakovostno enak svetišču. Povezuje se s slovanskimi boginjami Vido in Mokoš. V tem kontekstu je v enem izmed mitov o nastanku človeštva prav lipa tisto drevo, iz katerega je ustvarjena prva ženska (Borenović, 2015). V času turških vpadov so jo sadili kot simbol zmage nad Turki.

Lipa je drevo ziljskega štehanja (Kuret, 1989, 350–353, 355), lipove vejice pa so najpogostejši zeleni okras hiš o binkoštih, saj je še zlasti na Koroškem in Gorenjskem močno razširjena vera, da na binkoštno nedeljo sede Sv. Duh na zelene, najčesče (ali pa samo) lipove veje, ki krasijo okna in vrata hiš (prav tam, 227–228, 326).

Družina: lukovke – Alliaceae

Česen (*Allium sativum*), rastlina z dolgimi ozkimi listi, ki v toplem in zmernem podnebju uspeva po vsem svetu, je že od nekdaj cenjen koz zdravilo in začimba. Narečni poimenovanji zanj sta česnek ▶ [ˈčesnek] in *luk* ▶ [ˈlūk]. SSKJ izraza *česnek* ne beleži, izraz *luk* s kvalifikatorjem nar. vzhodno pa samo v pomenu 'čebula'; Pleteršnikov slovar v pomenu, izpričanem v narečju, beleži oba narečna izraza. Ime *česnek* je izpeljanka (česn-ek) iz leksema *česen*. Etimologi razlagajo, da je pslovan. **česnǣ* izpeljano iz glagola **česnǫti* 'razčesniti, razcepiti, razklati', saj se česen lahko cepi v stroke (SES, 84; ESSJ I, 79). Za ime *luk*, katerega motivacija ni razvidna na prvi pogled, večina avtorjev domneva, da je pslovan. beseda **lūkǫ*, sloven. *luk* 'čebula', star. *lūk* 'por' in 'česen' (SES, 367), prevzeta iz pgerm. **lauka-*, predhodnice nem. besede *Lauch* 'čebula, por'. Rastlina naj bi bila tako poimenovana po ukvirjenih, kodrastih listih (SES, prav tam; ESSJ II, 155).

V domačih zbirkah pregovorov in rekov takih s sestavinama česnek in *luk* ne najdemo, zapisani pa so trije s sestavino česen: *Dober si, kakor česen brez kruha*; *Leti, kakor bi se moral za česen tožiti* (Bojc, 1980, 96, 195); *Kjer česen goje, od tam bolezni beže* (Prek, 1982, 164).

Slika 14: Česen (Foto: Mihaela Koletnik)

Slika 15: Navadni rman (Foto: Mihaela Koletnik)

Po ljudskem verovanju je česen čarovna rastlina, ki preganja hudobne demone, ščiti pred kačjimi piki in boleznimi, odganja zlo ter nameščena pod blazino varuje otroke.

Družina: nebinovke – Asteraceae

Navadni rman (*Achillea millefolium*) je zdravilna rastlina s pernatimi listi in z belimi ali rožnatimi cvetovi, katere zdravilno moč so poznali že stari Grki. Izraz *rman*, narečno [ʔrman], beležita tako SSKJ kot Pleteršnikov slovar. Etimološka razlaga imena razkriva, da je to poimenovanje preneseno iz poimenovanja podobne pasje kamilice, ki se taksonomsko lat. imenuje *Chamomilla romana* 'rimska kamilica', drugi del poimenovanja pa je prešel v slovenščino iz ne povsem jasne romanske predloge (SES, 625).

Rman, s katerega mladimi listi, pomešanimi z jajci, se krmijo mlade race, gosi in pure (Bevk, 1929, 58), se dodaja kadihom za jasnovidnost in ljubezenske uroke. Ker ima sposobnost obdržati par skupaj sedem let, se daje v ljubezenske vrečke kot darilo mladoporočencem.

Rastlina ima čarovno moč, da ščiti pred zlom, odganja strah, varuje in prinaša ljubezen.

Navadni vratič (*Tanacetum vulgare*), rastlina z ostro nazobčanimi listi in rumenimi cvetovi v koških, raste po nabrežjih, posekah in travnikih po vsej Sloveniji. Narečno poimenovanje *vratič* ▶ [v'rátič] je zabeleženo tako v SSKJ kot v Pleteršnikovem slovarju. Po etimološki razlagi je ime izpeljano iz pslovan. glagola **vortiti se* 'vrniti se'. Po ljudskem verovanju ima namreč *vratič* čudežno moč, ki popotniku omogoči vrnitev, zato so ga vedno utrgali, preden so se odpravili na pot (ESSJ IV, 352–353).

Vrtni ognjič (*Calendula officinalis*), enoletna zdravilna rastlina s svetlo ali oranžno rumenimi cvetovi v koških, ki zraste do približno 60 cm visoko, je že od 12. stoletja dalje gojen kot okrasna in zdravilna rastlina. Štejejo ga za napovedovalca vremena, saj če se njegovi cvetovi do osme ure zjutraj ne odprejo, bo dan deževen. Narečnega poimenovanja *ognjec* ▶ [o:uǵnjec] SSKJ ne beleži, Pleteršnik pa ga razlaga z dodano sopomenko *ognjič*. Iz morfemske strukture izpeljanke (*ognj-ec*) je mogoče sklepati o pomenski motivaciji imena. Jedrni

Slika 16: Navadni vratič (Foto: Mihaela Koletnik)

Slika 17: Vrtni ognjič (Foto: Mihaela Koletnik)

del imena podrobneje določa barvo cvetov. Ti so oranžne ali zlato rumene barve, ki spominja na ogenj.

Rastlini pripisujejo skrivnostno moč pomlajevanja. Venci ognjiča nad podboji vrat odganjajo zlo, cvetovi pod posteljo pa varujejo med spanjem in uresničujejo sanje. Z ognjičem v žepu se doseže pravica na sodišču, tekočina iz ognjičevih cvetov, s katero se podrgne po vekah, pa pomaga videti škrate.

Družina: presličevke – Equisetaceae

Njivska preslica (*Equisetum arvense*), rastlina vlažnih tal s členastim votlim stebлом in sivo-zelenimi stranskimi poganjki v isti višini, je neljub plevel po vrtovih in njivah. Bevk (1929, 54) jo predstavlja kot »jako nadležen plevel«, Cilensek (1892, 499–501) kot »sveče«, nadležen njivski plevel, ki ni »ne za zob in ne želodec«, proti kateremu »je in ostane najboljši pripomoček pridna roka«. Njeno zdravilno moč so cenili že antični pisci. Izraz *preslica*, narečno [p'preslica], je

Slika 18: Njivska preslica (Foto: Mihaela Koletnik)

zabeležen tako v SSKJ kot v Pleteršnikovem slovarju. Ime rastline etimologi razlagajo s tekstilnim strokovnim izrazom *preslica* (< pslovan. **prěslo*, kar je ime orodja od **prěsti* 'presti'), katerega prvotni pomen je bil *'priprava za predenje'. Rastlina je tako poimenovana zato, ker je po obliki podobna pripravi na kolovratu (SES, 569; ESSJ III, 115).

Družina: rožnice – Rosaceae

Navadni glog (*Crataegus laevigata*) je do 12 metrov visoko in do 100 let staro listopadno drevo z belimi cveti in rdečimi koščičastimi plodovi, ki pogosto raste kot srednje velik grm. Narečna poimenovanja za glog, eno najdragocenejših zdravilnih rastlin za srce, ki jo pogosto zamenjujejo s črnim trnom (*Prunus spinosa*), so *glog* ▶ [g'lɔk], *dlog* ▶ [d'lɔk],¹⁴ iz besedotvorne podstave *glog-* izpeljan izraz *gložje* ▶ [d'lɔ:užje] ter večbesedno poimenovanje *bogine gruške* ▶ ['bo:užine grü:jške]. SSKJ beleži eno narečno poimenovanje (*glog*), Pleteršnikov

14 O premeni *gl* > *dl* v prekmurščini glej več pri Ramovš (1924, 208).

Slika 19: Navadni glog (Foto: Mihaela Koletnik)

slovar pa dve (*glog* in *gložje*). Pomenska motivacija imena *glog* ni razvidna na prvi pogled, zato je zanimiva njegova etimološka razlaga. Pslovan. **glogb* 'glog, dren', tj. 'trnov, bodičast grm', je nastalo iz **glag^ho-* 'trn, bodica' (SES, 175). Veje gloga so namreč trnate, saj imajo mladi poganjki rastline do 1,5 cm dolge trne. O pomenski motivaciji dvobesednega imena *bogine gruške* je mogoče sklepati na podlagi pomenskih lastnosti jedrne sestavine imena. Ta kaže na podobnost oblike ploda drugim rastlinam po obliki. Plodovi gloga so namreč jajčaste oblike, koščičasti, z nekoliko ugreznjenim vrhom, na katerem so ostanki čašnih listov, kot je to na sadežih pri pečkatem sadju. Prilastkovni del imena kaže na izvirnost v krščanskem izročilu. Rastlina, ki naj bi po eni izmed legend nastala iz popotne palice sv. Jožefa, ima v krščanstvu velik pomen, saj se je namreč Bog razodel Mojzesu v gorečem glogovem grmu.

Pri starih Grkih je bil glog simbol veselja in sreče. Po ljudskem verovanju ima rastlina, iz katere lesa izdelujejo čarovniške palice, skrivnostno moč odganjanja zlih duhov. Je učinkovito orožje proti vampirjem, dojenčke varuje pred uroki in boleznimi, hiše pa pred strelami in

Slika 20: Navadni šipek (Foto: Mihaela Koletnik)

nevihtami. Pripisujejo ji tudi nenavadno moč ohranjanja nedolžnosti in povečanja plodnosti.

Navadni šipek (*Rosa canina*) je trnat grm z belimi ali rožnatimi cvetovi in živordečimi jagodami, ki zraste do 3 m visoko. Rastlina naj bi svoje latinsko ime (*canina* < lat. *canis* 'pes') dobila, ker pomaga proti pasji steklini (pri ugrizu pobesnelih psov se je uporabljalo lubje korenine), kar omenja že rimski naravoslovec Plinij (Galle-Toplak, 2002, 200). Narečni poimenovanji zanjo sta *ščipek* ▶ [š'ci:ipek] in *divji ščipek* ▶ ['divžji š'ci:ipek]. SSKJ beleži oba izraza, prvega s kvalifikatorjem nar. vzhodno, drugega pod iztočnico *ščipek*, medtem ko v Pleteršnikovem slovarju dvobesednega poimenovanja ni najti. Etimologi fitonim *šipek* izvajajo iz apelativa **šipb* 'trn, bodica', kar etimološko ni dokončno pojasnjeno (SES, 726). Rastlina je tako poimenovana zato, ker so veje, mladike in glavne žile listov porasle s kaveljčastimi bodicami (trni). Prilastkovni del dvobesednega poimenovanja podrobno določa negožnost rastline (*divji ščipek*).

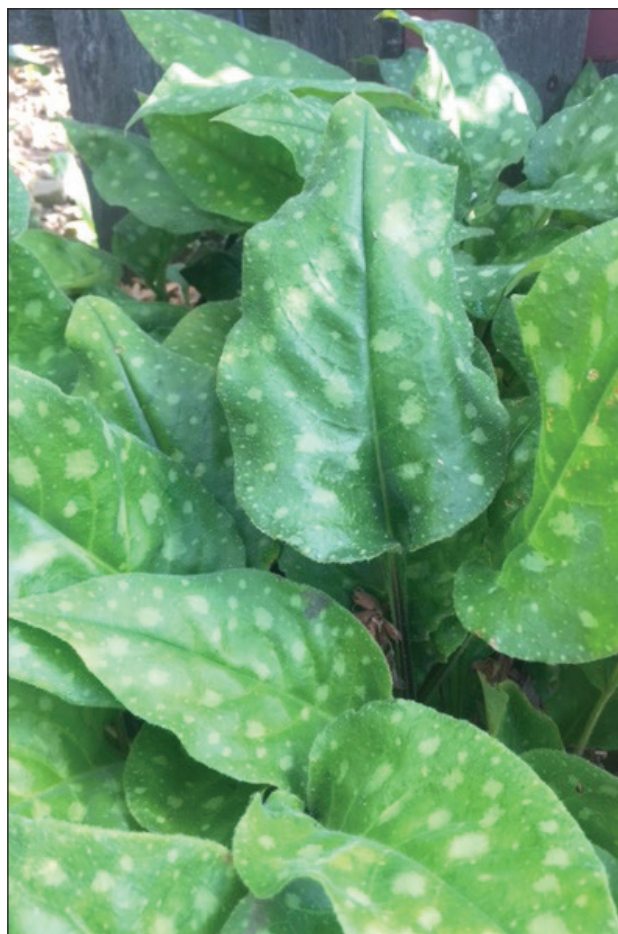
V Prekmurju je navada, da šipkove veje na binkoštno soboto obesijo na hlevska vrata, da coprnice ne morejo do živine (Kuret, 1989, 327).

Slika 21: Navadni slez (Foto: Mihaela Koletnik)

Družina: slezenovke – Malvaceae

Navadni slez (*Althea officinalis*) je stara zdravilna rastlina z deljenimi listi, belimi ali rožnatimi cvetovi, ki je zelo pogosta na Štajerskem in v Prekmurju. Narečni poimenovanji zanjo sta *sklez* ▶ [sk'les] in *beli sklez* ▶ [l'be:ilj sk'les]. Izraza *sklez* SSKJ ne beleži, pač pa ta pomen najdemo pod iztočnico *slez*, Pleteršnikov slovar pa ga razlaga s sopomenko *slez*, z iztočnico *sklez* povezano z enačajem. Narečnega dvobesednega leksema slovarja ne beležita. Pomenska motivacija imena *sklez* na prvi pogled ni jasno razvidna. Pslovan. *slēzъ in *slēzъ, nar. *sklēzъ etimologi povezujejo s pslovan. *slizъ 'sluz' (ESSJ III, 259). Rastlina je tako poimenovana zaradi vsebnosti sluzi, ki se izloča predvsem pri pripravi napitka iz korenin. Na motivacijo dvobesednega narečnega imena so vplivale pomenske lastnosti prilastkovnega dela; ta namreč podrobno določa barvo cvetov (*beli sklez*).

Slika 22: Navadni pljučnik (Foto: Mihaela Koletnik)

Družina: srhkolistnice – Boraginaceae

Navadni pljučnik (*Pulmonaria officinalis*) je gozdna ali travniška dlakava rastlina z rdečimi, vijoličastimi cvetovi v socvetju. Prva jo je opisala sv. Hildegarda iz Bingna (1098–1179), ki je videla v belih lisah na listih podobnost z obolelimi pljuči, zato so jo predpisovali pri pljučnih težavah. V narečju jo imenujejo: *pljučnik* ▶ [p'lü:ičnik], *pljučeva roža* ▶ [p'lü:ičova 'ro:uža] in *pljučna trava* ▶ [p'lü:ična t'ra:va]. Izraz *pljučnik* beležita tako Pleteršnikov slovar kot SSKJ, ta s kvalifikatorjem bot., narečna večbesedna leksema pa v slovarjih nista zabeležena. Ime *pljučnik*¹⁵ ima jasno razvidno morfemsko strukturo, na podlagi katere je mogoče sklepati o pomenski motivaciji imena (*pljuč-nik* < tisti, ki je povezan s pljuči). Jedrni del imena kaže na uporabnost rastline. Ta se v ljudskem zdravilstvu predpisuje pri pljučnih boleznih. Obe dvobesedni poimenovanji imata netvorjeno jedrno sestavino in iz podstave

15 Snój piše (2003, 527), da je rastlina imenovana kakor lat. *pulmōnāria* od *pulmō* 'pljuča' po barvi cvetov.

pljuč- izpeljan levi prilastek, ki kaže na uporabnost rastline v zdravilstvu.

Navadni gabec (*Symphytum officinale*) je dlakava rastlina z jajčastimi listi in blede rumenimi ali rdečimi cvetovi. Verovanje, da celi zlomljene kosti, sega od antike prek sv. Hildegarde iz Bingna vse do danes. V narečju ima več imen: *gabec* ▶ ['ga:bes] z glasoslovno različico *gabec* ▶ ['ga:bec], *gavez* ▶ ['ga:ves], *gabecovo korenje* ▶ ['ga:becovo koren'je:], *robovec* ▶ ['ro:ɥbovec], *zvonček* ▶ [z'vɔnček]. SSKJ beleži izraza *gabec* (s kvalifikatorjem bot.) in *zvonček*, a tega ne v pomenu '*Symphytum officinale*'. Pleteršnikov slovar izraz *gabec* razlaga z dodano sopomenko *gavez*, izraz *zvonček* pa ne izpričuje pomena '*Symphytum officinale*'. Preostalih fonetičnih različic slovarja ne beležita. Po etimološki razlagi je pslovan. **gǎvezь* zloženka iz podaljšane prevojnje stopnje istega korena, kot je v pslovan. **gov-ědo* 'govedo' in korenskega dela pslovan. **jezŷk* 'jezik'. Beseda torej prvotno pomeni 'goveji jezik' (SES, 164; ESSJ I, 134–135). Nanj spominja oblika listov, rastlina pa je znana tudi kot zdravilo za živino. Obe enobesedni besedotvorno razvidni imeni sta izpeljanki (*rob-ovec*, *zvon-ček*). Jedrni del imena *robovec* kaže na rastišče, rastlina namreč dobro uspeva ob poteh, gozdnih robovih in ob jarkih, jedrni del imena *zvonček* pa nakazuje podobnost oblike cvetov predmetom – cvetovi rastline so namreč zvonaste oblike. Jedrna sestavina dvobesednega imena *gabecovo korenje*¹⁶ kaže na uporabnost dela rastline. V ljudskem zdravilstvu so namreč znani pripravki iz korenine, ki je zdravilni del rastline.

Družina: sviščevke – Gentianaceae

Navadna tavžentroža (*Centaureum minus*) je zdravilna rastlina z drobnimi rožnatimi cvetovi, ki raste po travnikih, gozdnih jasad in med grmovjem po vsej Sloveniji. Svoj ugled, ki ga je imela že v antični medicini, je obdržala vse do danes. Narečnega poimenovanja *cintaver* ▶ ['cin'ta:ɥer] SSKJ in Pleteršnikov slovar ne beležita. Ime rastline je fonetična različica latinskega rodovnega imena *Centaureum*,¹⁷ ki izvira iz grške mitologije. Ranjeni antični kentaver Heiron naj bi si po antičnem izročilu s tavžentrožo pozdravil rano od puščice na svoji nogi. Kentaver, pol konj in pol človek, je v antiki veljal za zelo veččega zdravilca (Farmedica, 2015). Srlat. besedo *centaureum* so si ljudskoetimološko napačno tolmačili kot zloženko iz lat. *centum* 'sto' in *aurum* 'zlato, zlatnik'. Pri prevodu te besede v nemščino se je nato števnik 'sto' zamenjal s števnikom za 'tisoč' (Tausendrose) (SES, 753).

Družina: ustnatice – Lamiaceae

Materina dušica (*Thymus pulegoides*), imenovana tudi divji timijan, je močno dišeča zelnata ali delno

Slika 23: Navadna tavžentroža (Foto: Mihaela Koletnik)

olesenela rastlina z drobnimi listi, ki je po videzu zelo podobna vrtnemu timijanu (*Thymus vulgaris*). Kot zdravilno zelišče so jo cenili že v antiki. V narečju zabeleženo ime *materina dušica* ▶ ['māterina 'du:šica] kaže na prevzetost leksema iz knjižne zvrsti. V SSKJ ima kvalifikator bot., Pleteršnik pa ga razlaga kot sopomenko izrazu *materni dušek*. Bezlaj ime rastline povezuje z izrazom *matris animula* 'materina dušica' za 'Herpyllosserpyllus', kakor se je v latinščini imenoval divji timijan (ESSJ III, 171). Ljudskoetimološko naj bi *materina dušica* dobila ime po boginji – Maddoni, ki naj bi na tej rastlini počivala v času njenega pobega v Egipt (http://moj pogled.com/materina-dusica-zel-moci-poguma; pridobljeno 25. 9. 2015), o nastanku imena pa govori tudi razlagalna pripovedka Antona Brezovnika.¹⁸

Rastlina je imela posebno mesto med čarovniškimi zelišči, saj so z njo pregnjali kugo, zle duhove in nočne more, s pomočjo pripravka iz materine dušice pa je moč

16 *Korenje* je narečni leksem za koreninje.

17 Lat. *centaurēum* je prevzeto iz gr. *kentaúraion* 'zel kentavrov' in je izpeljano iz gr. *Kéntaurus* 'kentaver, vodni (kasneje tudi zemeljski) demon' (SES, 753).

18 Dostopna na https://sl.wikisource.org/wiki/Zakaj_ima_materina_du%C5%A1ica_to_ime%3F.

Slika 24: Materina dušica (Foto: Mihaela Koletnik)

Slika 25: Poprova meta (Foto: Mihaela Koletnik)

videti tudi vile. Rastlini se pripisuje tudi skrivnostna moč vračanja poguma.

Poprova meta (*Mentha piperita*), rastlina ostrega vonja s podolgastimi listi in rdečimi, vijoličastimi cvetovi, je poleg kamilice najbolj znana in priljubljena zdravilna rastlina. Narečna poimenovanja zanjo so: *meta* ▶ ['mɛ:ta], *metica* ▶ ['mɛ:tica], *menta* ▶ ['mɛ:nta] in *minc* ▶ ['mɪnc]. SSKJ beleži eno (*meta*), Pleteršnikov slovar pa dve narečni poimenovanji (*meta*, *metica*).

Etimologi razlagajo, da je ime *meta*, slovan. **měta*, prevzeto iz lat. *mentha*, to pa iz nekega predantičnega sredozemskega jezika (SES, 395). Ime *metica* je izpeljano iz leksema *meta*, ime *menta* je fonetična različica latinskega strokovnega imena rastline, ime *minc* pa je prevzeto iz sosednjega stičnega jezika (prim. nem. *Minze* 'meta', stvnem. *minza*, kar je izposojeno iz lat. *mentha* (SES, prav tam).

ZAKLJUČEK

Analiza zbranega narečnega gradiva kaže, da se za pomene, po katerih se sprašuje, uporablja triinpetdeset leksemov, katerih struktura glede na eno- ali večbe-

sednost je naslednja: 79 % je enobesednih, 21 % pa večbesednih imen. Med enobesednimi imeni je nekoliko več netvorjenih (npr. *bor*, *lipa*, *rman*), vsa tvorjena imena pa so izpeljanke (npr. *borovica*, *ognjec*, *metica*). Pri dvobesednih imenih je največ takih, katerih jedrna sestavina je netvorjena, tvorjen je levi prilastek (npr. *ivanova roža*), po pogostnosti pojavljanja jim sledijo imena z netvorjeno jedrno sestavino in netvorjenim prilastkom (npr. *beli sklez*), tem pa imena s tvorjeno jedrno sestavino in tvorjenim prilastkom (npr. *materina dušica*). Glede na izvor, tvorjenost oz. netvorjenost poimenovanj lahko narečna imena za zdravilne rastline razdelimo v dve skupini. V prvo uvrščamo (a) netvorjena izvornoslovenska poimenovanja (fonetična ali približana fonetična različica slovenskega strokovnega imena), npr. *bor*, *breza*, *koper*, *lipa*, *vrtič*, *meta*; *dlog*, *gabec*, *kropliva*, *sklez*, *ščipek*, (b) prevzeta poimenovanja, npr. *cintaver*, *kum*, *luk*, *menta*, *minc*; *materina dušica*,¹⁹ (c) poimenovanja, nastala z besedotvornimi postopki, npr. *bezgovec* < *bezeg*, *bezovec* < *bez* 'bezeg', *česnek* < *česen*, *gložje* <

19 V primeru *materina dušica* gre za prevod latinskega strokovnega imena.

glog, *jelič* < jel 'jelka', *krhlikovec* < krhlika, *kumič* < kum 'kumina', *metica* < meta. V drugo skupino uvrščamo imena, nastala s pomenotvornimi postopki. Glede na njihovo besedotvorno motivacijo ugotavljamo, katere pomenske lastnosti jedrnega dela so lahko motivirajoče za rastlino in katere pomenske lastnosti prilastka lahko določajo rastlinsko ime (gl. Stramljič Breznik, 2009, 144). Jedrni del imena kaže na (a) barvo cvetov (*ognjec*), (b) podobnost oblike cvetov s predmetom (*zvonček*), (c) podobnost oblike listov drugim rastlinam po obliki (*borovica*), (č) podobnost oblike ploda drugim rastlinam po obliki (bogine *gruške*), (d) rastišče (*robovec*), (e) različno uporabnost rastline (*pljučnik*) ali njenega podzemnega dela (gabecevo *korenje*). Tudi prilastkovni deli lahko podrobneje določajo (a) barvo cvetov (*beli sklez*), (b) negojenost (*divji ščipek*), (c) lastnost (*loveča trava*), (č) uporabnost (*pljučeva roža*, *pljučna trava*), (d) izosebno-lastnoimenski nastanek (*ivanova roža*, *ivanjska roža*), (e) izvornost v krščanskem izročilu (*bogine gruške*)

Na osnovi opravljenih primerjav in preverb v slovarjih, s čimer osvetljujemo dokumentiranost in semantiko obravnavanih leksemov v Pleteršnikovem slovarju ter v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, je mogoče ugotoviti, da je Pleteršnikov slovar bogatejši, saj beleži triintrideset leksemov od triinpetdesetih. Devetindvajset leksemov je izrazno in pomensko prekrivnih z narečnimi, trije so pomensko prekrivni, a delno izrazno različni (glasoslovno-pisne, besedotvorne različice): *jelič* (nar. *jelinč*), *kopriva* (nar. *kropliva*),

ognjič (nar. *ognjec*), leksem *zvonček* pa ima v slovarju drugačen pomen od zabeleženega narečnega 'navadni gabez, *Symphytum officinale*'. Dvajsetih leksemov, od katerih jih je devet večbesednih, slovar ne beleži. SSKJ beleži petindvajset leksemov od triinpetdesetih. Devetnajst leksemov je izrazno in pomensko prekrivnih z narečnimi, štirje so pomensko prekrivni, a delno izrazno različni: *kopriva* (nar. *kropliva*), *ognjič* (nar. *ognjec*), *slez* (nar. *sklez*), *tikva* (nar. *tikef*), dva leksema: *luk* in *zvonček* pa imata v slovarju drugačen pomen od zabeleženega narečnega '*Allium sativum*' in '*Symphytum officinale*'. Osemindvajsetih leksemov, od katerih jih je sedem večbesednih, slovar ne beleži. Narečna imena, ki jih najdemo v enem od slovarjev knjižnega jezika (natančneje – v Pleteršnikovem slovarju), so *jelič*, *tikev*, *kum*, *kumen*, *kumič*, *bezovec*, *krhlikovec*, *glože*, *gavez* in *metica*. Rastlinska imena *bezovec* z različicama *bazonovec* in *bozonovec*, *bezovec*, *zobovec*, *ivanova roža*, *dlog*, *bogine hruške*, *beli sklez*, *pljučna trava*, *pljučeva roža*, *gabec*, *gabecovo korenje*, *robovec*, *cintaver*, *menta* in *minc* sistemu knjižnega jezika niso znana, pač pa živijo samo v narečju, zato so tudi najbolj prepuščena pozabi.

Raziskava narečnih poimenovanj zdravilnih rastlin v Krajinskem parku Goričko je potrdila ugotovitve Stramljič Breznikove (2009, 158), da bogastvo domačih rastlinskih poimenovanj hrani bogato slovensko kulturno dediščino, hkrati pa odstira naravo jezikovnega delovanja in vzvode terminologizacije.

DIALECTAL NAMES FOR MEDICINAL HERBS IN KRAJINSKI PARK GORIČKO

Mihaela KOLETNIK

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: mihaela.koletnik@um.si

SUMMARY

The analysis discusses the dialectal denominations of medicinal plants in Krajinski park Goričko which are analyzed from linguistic-cultural point of view as it reveals the nature of linguistic development as well as methods of defining the terminology and rich Slovene cultural heritage. The results of the analysis show that for the meanings in question in a dialect, fifty-three lexeme, most of which are one-word are used. According to the denominations all names are divided into two groups. In the first group we find those meanings which are phonetic or closely phonetic variations of Slovene and Latin name (e.g. bor, dlog; cintaver, menta), as well as word-formational form of the Slovene denominaton or dialectal name, which has entered the literary use (e.g. krhlikovec; bezovec, kumič) or which are borrowed from other languages (e.g. luk, minc). In the second group we classify those names which in most cases do not have a clear linguistic link to a codified name. We discover which characteristics of meaning of the stem or the attributive part defines the name. Some of dialectal names have already entered the literary standard language and can be found in the dictionaries of literary languages (e.g. kumič, gavez, metica), while some of them exist only in dialects (e.g. zobovec, bogine hruške, gabecovo korenje, robovec). They are excluded from the standard language and as such can easily be forgotten.

Keywords: dialectology, Panonian dialects, terminology, medicinal herbs, Krajinski park Goričko

KRAJŠAVE IN KRATICE VIROV

avstr. – avstrijsko;
 bav. – bavarsko;
 gr. – grško;
 ide. – indoevropsko;
 it. – italijansko;
 lat. – latinsko;
 let. – letonsko;
 lit. – litovsko;
 nar. – narečno;
 nem. – nemško;
 pgerm. – pragermansko;
 pslovan. – praslovansko;
 slovan. – slovansko;
 sloven. – slovensko;
 srlat. – srednjevešk-latinsko;
 star. – starejše;
 stvnem. – starovisokonemško;

drugo: DLS – Deutsche Lehnwörter im Slovenischen Striedter-Tempsove, ESSJ – Bezlajev Etimološki slovar slovenskega jezika, SES – Snojev Slovenski etimološki slovar, SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika

LITERATURA

- Aichele, D. & M. Golte-Bechtle (2004):** Kaj neki tu cveti? Kranj, Narava.
- Barle, J. (1937):** Prinosa slovenskim nazivima bilja. Zagreb.
- Bevk, S. (1929):** Važnejše domače zdravilne rastline v besedi in podobi z navodilom, kako se nabirajo in suše. Ljubljana, Podmladek Rdečega križa.
- Bezljaj, F. (1997–2005):** Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana, Mladinska knjiga, Založba ZRC SAZU.
- Bojc, E. (1980):** Pregovori in reki na Slovenskem. Ljubljana, DZS.
- Borenović, M. (2015):** Zdravilne rastline in njihov simbolni pomen. V: Društvo slovenski staroverci. <http://www.staroverci.si/zapisi-1/izrocilo/item/55-zdravilne-rastline-in-njihov-simbolni-pomen.html> (25. 9. 2015).
- Brezovnik, A. (2012):** Zakaj ima materina dušica to ime? V: WikiVir. https://sl.wikisource.org/wiki/Zakaj_ima_materina_du%C5%A1ica_to_ime%3F (25. 9. 2015).
- Cilenšek, M. (1892):** Naše škodljive rastline v podobi in besedi. Celovec, Družba sv. Mohorja.
- Farmedica (2015):** Tavžentroža (Centaurium erythraea) iz družine sviščevk. <http://www.farmedica.si/si/dodatki/rastlina-tavzentroza.html> (25. 9. 2015).
- Najin dan (2015):** Drevo za izvoljenke – majsko drevo. V: Najin dan. <http://www.najin-dan.si/index.php/novice/56-drevo-za-izvoljenke-majsko-drevo> (25. 9. 2015).
- Galle-Toplak, K. (2002):** Zdravilne rastline na Slovenskem. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Ilich, I. (2003):** Pregovori in reki: leto in dan v slovenski ljudski modrosti. Ljubljana, DZS.
- Keber, J. (2001):** Leksikon imen. Celje, Mohorjeva družba.
- Keber, J. (2011):** Slovar slovenskih frazemov. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Koletnik, M. (2008):** Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka z aslovske jezike in književnosti. Zora 60.
- Kuret, N. (1989):** Praznično leto Slovencev: starosvetne šege in navade od pomladi do zime. Ljubljana, Družina.
- Martinčič, A. et al. (1999):** Mala flora Slovenije. Ljubljana, Tehniška založba.
- Novak, V. (2006):** Slovar stare knjižne prekmurščine. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Plantan, M. & L. Vehovar (2012):** Gorička zel. V: Goričko društvo za lepše vütro. <http://www.goricko.lrf-pomurje.si/projekt-goricka-zel> (3. 9. 2015).
- Prek, S. (1982):** Ljudska modrost: pregovori, domstice in reki. Ljubljana, Kmečki glas.
- Ramovš, F. (1924):** *Historična gramatika slovenskega jezika II, Konzonantizem*. Ljubljana, Učiteljska tiskarna.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (2014).** Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Snoj, M. (2003):** Slovenski etimološki slovar. Ljubljana, Modrijan.
- Stramljič Breznik, I. (2009):** Jezikoslovno-kulturološki pogled na slovenska cvetlična imena. V: Humar, M. et al. (ur.): Terminologija in sodobna terminografija. Ljubljana, ZRC SAZU, 141–159.
- Striedter Temps, H. (1963):** Deutsche Lehnwörter im Slovenischen. Berlin, Osteuropa-Institut Berlin, Berlin-Dahlem.
- Trojar, S. I. (2014):** Materina dušica, zel moči in poguma. V: Mojpogled.com. <http://mojpogled.com/materina-dusica-zel-moci-poguma/> (25. 9. 2015).
- Willfort, R. (1983):** Zdravilne rastline in njih uporaba. Maribor, Založba Obzorja.